

Az intézmények és a növekedés

*Miért sokkal szegényebbek egyes országok másoknál? A közgazdaságtan egyik alapkérdése ez s a szerzők, D. Acemoglu, S. Johnson és J. A. Robinson **Az intézmények, mint a hosszú távú növekedés meghatározói** című tanulmányukban ezt a kérdést a gazdasági intézmények oldaláról kívánják megválaszolni. A gazdasági intézmények maguk is endogének, tehát a vizsgált országok sajátosságai (mint majd látni fogjuk elsősorban a politikai erőviszonyok) határozzák meg azokat. Az összefoglaló közlésének az is aktualitást ad, hogy Daron Acemoglu, John Bates Clark-díjas amerikai közgazdász ez év augusztusában egyetemünk vendége volt.*

A szerzők North és Thomas (1973) nyomán hangsúlyozzák, hogy a közgazdaságtan modelljeiben kiemelt növekedési tényezők (a fizikai és az emberi tőke felhalmozása, a technikai haladás és a növekvő mérethozadék kihasználása) különbségei, pusztán a növekedési ráták országok közötti eltéréseinek közvetlen magyarázatát jelentik, a hosszú távú növekedési ütemek eltéréseinek alapvető oka az egyes országok eltérő gazdasági intézményeiben keresendő.

Ha az országok gazdasági intézményeinek eltéréseivel kívánjuk magyarázni a hosszú távú jövedelemkülönbségeket, akkor legalább két kérdésre kell válaszolnunk:

- Miért és hogyan eredményeznek a különböző gazdasági intézmények eltérő növekedési pályákat?
- Miért különböznek az egyes országok gazdasági intézményei egymástól?

Az első kérdéstről szólva a szerzők ismeretik saját empirikus kutatásaik korábban már publikált eredményeit, amelyek alátámasztják az intézmények meghatározó szerepét a hosszú távú növekedésben. A második kérdés kapcsán pedig, szintén saját kutatási eredményeik alapján, felvázolják az intézmények elméletének lehetséges elemzési keretét és esettanulmányokkal illusztrálják azt.

A JÖVEDELEMKÜLÖNBSÉGEK ALAPVETŐ OKAI

Az országok közötti jövedelemkülönbségek alapvető okával kapcsolatban az általuk preferált intézményi megközelítésen túl még két megközelítést emelnek ki a szerzők, a *földrajzi és a kulturális* hipotézist.

A szerzők az intézmények fogalmáról egyetértőleg idézik North [1990: 3] definícióját: „Az intézmények a társadalmi játékszabályok, vagy formálisabban azok az ember által alkotott korlátok, amelyek az emberi interakciót formálják” [North 1990: 388]. A gazdasági intézmények – így a tulajdonjogok struktúrája és a piacok megléte és tökéletessége – azért fontosak a gazdasági növekedés szempontjából, mert formálják a gazdasági ösztönzőket és így befolyásolják a fizikai és emberi tőke felhalmozását, valamint a hatékony technológia alkalmazásába és a termelés szervezetébe történő beruházásokat. Bizonyos intézmények ösztönzik az innovációt, a kockázatvállalást, a megta- karítást, a tanulást, a kollektív cselekvés problémáinak megoldását, a közjavakról való gondoskodást, mások nem. A korábbi irodalomban is találhatóak olyan írások, amelyek gazdasági és politikai intéz-

ményeknek a növekedésre gyakorolt hatását vizsgálták meg¹, ezekből azonban hiányzik a komparatív nézőpont. A piaci tökéletlenségekre építő modellek például nem adnak magyarázatot arra, hogy mitől alakulnak ki a piaci tökéletlenségek. Amennyiben az információs tökéletlenségek okozzák őket, akkor sem világos, hogy ezek mértéke mennyiben és miért különbözik az egyes országokban. A szerzők szerint a piacok szerkezete maga is endogén: a stabil tulajdonjogok és a lehetőségek relatív egyenlősége megfelelő ösztönzést jelent a piacok kifejlődéséhez és a piaci tökéletlenségek csökkenéséhez. Ezért a gazdasági növekedést elősegítő intézményeknek azokat tekintik, amelyek a társadalom széles rétegei számára biztosítják a tulajdonjogokat, és ezzel az egyéneket beruházásra, innovációra ösztönzik, másrészt az esélyek bizonyos fokú egyenlőségét, például a jog előtti egyenlőséget is biztosítják, és így akik jó beruházási lehetőségekkel rendelkeznek, meg is tudják valósítani azokat.

A szerzők által „földrajzi” gyűjtőnévvel ellátott megközelítések szerint a gazdaság teljesítményét nem az emberek által létrehozott intézmények, hanem földrajzi, klimatikus körülmények befolyásolják. Az egyik, korábban jeles tudósok [Montesquieu 1748; Marshall 1890] által vallott felfogás szerint az éghajlat közvetlen meghatározója a személyes preferenciáknak, a munkakedvnek és ezeken keresztül a gazdasági teljesítménynek. Más, ennél komolyabban veendő nézetek a földrajzi adottságoknak a mezőgazdasági termelékenységben [Sachs 2001], illetve a fertőző betegségek kialakulásá-

ban [Sachs 2000] játszott szerepét emelik ki. A földrajzi viszonyok mindhárom csatornán keresztül a tropikus éghajlat alatt élő társadalmak gazdasági növekedési rátáját vetik vissza a mérsékelt égövi-ekéhez képest.

A rivális elméletek másik csoportjánál, a kultúra, a vallás és a társadalom közös tapasztalatai az értékek, a preferenciák, és a vélekedések, és ezáltal a gazdasági növekedés meghatározói. Az egyik ilyen elmélet szerint [Greif 1994] az eltérő kultúrák eltérő vélekedéseket alakítanak ki a társas viselkedésről, és ez adott intézmények esetén is különböző egyensúlyi helyzeteket eredményez. A vallást, mint a gazdasági fejlettséget meghatározó tényezőt mutatja be Weber [1904] klasszikus munkája a protestáns etikáról. Más írások [Véliz 1994] arra utalnak, hogy bizonyos nem vallási jellegű, általában nemzetállamokhoz kötődő kulturális adottságok, mint amilyen a volt európai gyarmatokon az ibériai, vagy az angolszász hagyományok, akadályozzák vagy éppen elősegítik a társadalom prosperálását.

A szerzők az egymással versenyző elméletek közül empirikus alapon döntenek az intézményi magyarázat javára. Az intézmények és a jövedelem közötti oksági kapcsolat kimutatása azonban korántsem egyszerű. A tulajdonjogok mérésére használt, a Political Risk Services által kidolgozott, „a beruházások állami kiszajátításának kockázata elleni védelem” mutató 1985 és 1995 közötti átlagos értéke és az 1995-ös egy főre jutó GDP logaritmus között pozitív korrelációt mértek, ezt azonban nem lehet oksági kapcsolatként interpretálni. Az oksági vi-

1 A teljesség igénye nélkül: Persson és Tabellini [1994] az újraelosztó adópolitikának, Galor és Zeira [1993] a tőkepiaci, Aghion és Howitt [1994] a munkapiaci tökéletlenségeknek, Acemoglu és Zilibotti [1997] a piaci szerkezeteknek, Aghion és Howitt [2005] a verseny jellegének a növekedési hatásait vizsgálták, Murphy, Vishny és Shleifer [1989] többszörös egyensúly és szegénységi csapda kialakulásának a lehetőségét mutatják be piaci tökéletlenségek jelenlétében.

szony a két változó között éppen mutat hat az ellenkező irányba is, tehát lehetséges, hogy csak gazdag országok engedhetik meg maguknak a tulajdon biztonságát, illetve lehetséges, hogy az intézményeket és jövedelmet egyaránt egy kihagyott tényező, például a földrajzi elhelyezkedés magyarázza, ami miatt az állami kisajátítás elleni védelem legkisebb négyzetek módszerével (OLS) becsült együttthatója torzítottá válik. Az identifikációs probléma megoldása, az oksági kapcsolat „bizonyítása” érdekében tehát más módszert kell alkalmazni.

A kapcsolat feltárásának egyik eszköze a szerzőknél olyan természetes kísérletek megfigyelése, amely során minden egyéb releváns tényező azonossága mellett a gazdasági teljesítmények eltérése kizárólag a különböző intézményeknek tulajdonítható. Ilyen természetes kísérletként említik Korea 1948-as kettészakadását a déli, magántulajdon és piacgazdaság viszonyai között működő Koreai Köztársaságra és az északi, a föld és a tőke magántulajdonát eltörlő, szocialista rendszerben működő Koreai Népi Demokratikus Köztársaságra. A földrajzi adottságok, a kulturális gyökerek és a kezdeti gazdasági feltételek azonossága mellett a gazdasági teljesítmények divergálása így az eltérő intézményekkel magyarázható.

A jövedelem és az intézmények közötti oksági kapcsolat alátámasztására egy másik folyamat megfigyelése is lehetőséget nyújt a szerzők számára, nevezetesen a XV. századtól kezdődő gyarmatosítás. A gyarmatosítás során a különböző gyarmatokon a hódítók egymástól, az anyaországitól és az őshonostól egyaránt nagyon különböző intézményeket alakítottak ki. A gyarmatosítás a „gazdasági szerencse megfordulását” hozta magával: a szerzők a XV. és a XIX. század között az európaiak által létrehozott gyarmatok-

nak csaknem a teljes mintáján a gyarmatosítás előtti fejlettség proxy mutatói, az 1500-as urbanizáltság és a népsűrűség, illetve az 1995-ös egy főre jutó GDP logaritmus között szignifikánsan negatív kapcsolatot mutatnak ki. Az 1500-ban még a leggazdagabb társadalmaknak számítótó inka, azték és az indiai mogul birodalom örökösei 1995-re az egy főre jutó GDP alapján a legszegényebbek között találták magukat, míg a korábban a legszegényebbek közé sorolt észak-amerikai és ausztrál társadalmak a XX. század végére a leggazdagabbakká váltak. A folyamat nem tekinthető természetesnek, hiszen az európaiak által nem gyarmatosított országokban a vizsgált időszakban éppen a fejlettségi viszonyok tartóssága volt jellemző.

A másik empirikus tény a „szerencse megfordulásának” időzítése: az 1500-ban kevésbé városiasodott gyarmatok csak az iparosodás beköszöntével, a XIX. század elején előzték meg az urbanizáltság fokát és az egy főre jutó ipari termelést tekintve a kezdetben fejlettebb gyarmatokat.

Melyik elmélet magyarázza a leginkább a „szerencse megfordulását” a korábbi gyarmatok esetében? A szerzők intuitív érvelése és ökonometriai becslésének eredményei egyaránt az intézményi hipotézist támogatják. Egy korábbi munkájukban [Acemoglu, Johnson, Robinson 2002] kimutatták, hogy minden egyéb tényező változatlansága mellett a kezdetben gazdagabb, magasabb népsűrűségű, urbanizáltabb területeken rosszabb, az állami kisajátítás nagyobb kockázatával járó, az erőforrások kivonására épülő intézmények jöttek létre a gyarmatosítást követően, a szegényebb, alacsonyabb népsűrűségű, kevésbé urbanizált területeken a társadalom szélesebb rétegeinek tulajdonjogát védő intézmények alakultak ki. A magyarázat szerint az európaiak az erőforrásokban gazdag, vagyis

nemesfémekkel, mezőgazdasági terményekkel, de főként bennszülött lakossággal sűrűn ellátott területeken, ahol maguk kisebbségbe kerültek, az erőforrások kivonását megkönnyítő (például mezőgazdasági kényszermunkát, rabszolgáltatást lehetővé tevő) intézményeket honosítottak meg². Az ilyen jellegű intézmények természetesen nem voltak összeegyeztethetők a lakosság többségének biztosított emberi és gazdasági jogokkal, a „jó” intézményekkel. A ritkán lakott gyarmati területeken, ahol az európaiak maguk váltak a társadalom többségévé, érdekükben állt a többség tulajdonjogait megvédő intézményeket felállítani.

Az intézményi hipotézis mellett szól, hogy azok az országok, ahol ilyen módon rosszabb intézmények alakultak ki, szegényebbekké, ahol jó intézmények jöttek létre, relatíve gazdagabbakká váltak. Az elmélet ráadásul a „szerencse megfordulásának” az időzítésével is konzisztens: az intézmények, amelyek az elmélet szerint a fizikai-, a humán tőke és a technológiai beruházások ösztönzőit elsődlegesen meghatározzák, éppen az iparosodás időszakában váltak fontossá, amikor nagy beruházási lehetőségek váltak elérhetővé.

A földrajzi hipotézis egyszerűbb formája, a trópusi viszonyok elszegényítő hatása ellen szól, hogy 1500 körül a trópusi országok voltak viszonylag gazdagok, míg napjainkban a mérsékelt égövi-ek. Egy másik, a szerzők által „kifinomult földrajzi hipotézisnek” nevezett megközelítés szerint a földrajzi helyzet időben változó módon hat: az európaiak olyan európai éghajlathoz kötődő technológiákat honosítottak meg a gyarmatokon, amelyek más, tropikus éghajlati körülmé-

nyek között nem működtek. A „szerencse megfordulásának” időzítése alapján ezeknek ipari technológiáknak kellett volna lenniük. Az ipari technológiák éghajlat-specifikussága mellett azonban nehéz érveket találni, másrészt Hong Kongban és Szingapúrban például sikeresen használták fel a mérsékelt égövi ipari technológiát.

A kulturális hipotézissel szemben is több ellenpéldát sorakoztatnak fel a szerzők. A gyarmatosítók identitása nem határozta meg az intézmények minőségét: a hollandok és az angolok, akik az anyaországban az egyik legjobb gazdasági intézményrendszerrel rendelkeztek, némi gyarmatukon (Dél-Kelet Ázsiában vagy Afrikában) rossz gazdasági intézményeket hoztak létre. Ugyanezt támasztja alá az is, hogy a „szerencse megfordulása” a volt brit gyarmatok mintáján is kimutatható. Szintén nem nyer igazolást, hogy az európai leszármazottak aránya a jelenlegi népességben határozza meg a fejlettséget. Hong Kong és Szingapúr az európai leszármazottak kis arányával a gazdagabb, Argentína és Uruguay az európai leszármazottak magasabb arányával a kevésbé gazdag országok közé tartozik. Ezen felül „a szerencse megfordulása” azon volt gyarmatok almintáján is megfigyelhető, ahol az európai leszármazottak aránya a népességben kevesebb, mint 5 százalék.

Az urbanizáltság és a népsűrűség kezdeti értékei mellett a gyarmatok a bevándorló európaiak halálzási rátáiban is jelentős eltéréseket mutattak. Ausztráliát, Új-Zélandot és az Egyesült Államok területét alacsony, Afrikát, Délkelet-Ázsiát és Indiát viszont rendkívül magas halálzási ráták jellemezték. A gyarmatosítók a kedvező, számukra halálos betegségek-

² Természetesen olyan esetről is beszámolnak, amikor az európaiak csak a már meglévő hierarchikus intézményeket vették át, mindez azonban nem ront az intézményi hipotézis magyarázó erején.

kel (sárgaláz, malária) kevésbé fertőzött környezetben olyan intézményeket hoztak létre, amelyek mellett maguk is szívesen éltek, ezért a halálozási ráták azon keresztül, hogy meghatározták a gyarmatosítók letelepedésének lehetőségeit, a korábban leírt mechanizmusnak megfelelő exogén hatást gyakoroltak a későbbi intézményi fejlődésre. Tehát például ahol az európaiak a magas halálozási rátájuk folytán kisebb számban telepedtek le, ott a meglévő erőforrásokat kivonó intézményeket hoztak létre, amelyek a mai napig rányomják bélyegüket az intézményrendszerre. Az európai telepések halálozási arányának változója (amely tehát erősen negatív korrelációt mutat a tulajdonjogok jelenkori biztonságának mértékével) a mostani gazdasági teljesítményt csak az intézményi csatornán keresztül befolyásolja, s így az ökonometriai vizsgálatokban a gazdasági intézmények érvényes instrumentumát képezheti. Ezáltal lehetővé válik a jövedelem és az intézmények közötti oksági kapcsolat alátámasztása³.

Acemoglu, Johnson és Robinson [2001] ökonometriai vizsgálatukban – a halálozási rátákat a tulajdonjogok biztonságának instrumentális változójaként használva – bemutatják, hogy a korábbi gyarmatok egy főre jutó jövedelmének jelenkori különbségeit javarészt a gazdasági intézmények eltérései okozzák. A vizsgálat azt is felfedi, hogy amennyiben megfelelően koncentrálnak a gazdasági intézmények hatására, sem a földrajzi változók (földrajzi szélesség, az országnak van-e tengerpartja), sem a kulturális változók (a gyarmatosító hatalom jelenlegi identitása, az európaiak, vagy a kü-

lönböző vallásúak jelenlegi aránya a népességben) nem magyarázzák szignifikánsan az egy főre jutó jövedelmek jelenkori változékonyságát.

MIÉRT KÜLÖNBÖZNEK AZ EGYES ORSZÁGOK INTÉZMÉNYEI? – AZ INTÉZMÉNYEK ELMÉLETE

Az előző részben ismertetett empirikus eredmények azt támasztják alá, hogy a gazdasági intézmények fontosak az országok közötti jövedelemkülönbségek magyarázatában. Ez az állítás viszont legalább annyi kérdést vet föl, mint amennyit megválaszol. Például ha egyes országok gazdasági intézményei „jók”, vagyis kedveznek a hosszú távú növekedésnek, míg másoké „rosszak”, azaz visszafogják a fejlődést, akkor a „rossz” intézményekkel rendelkező országok miért nem veszik át a „jó” intézményeket? Röviden: miért különböznek az egyes országok gazdasági intézményei? A kérdés négy lehetséges megközelítést vázolják fel a szerzők: a *hatékony intézményi* megközelítést, az *ideológiai* megközelítést, az *intézmények esetlegességének* nézetét, s végül az általuk előnyben részesített, *társadalmi konfliktuson* alapuló megközelítést.

A *hatékony intézmények szemlélete* szerint az egyes országok a sajátos körülményeiknek megfelelő, társadalmilag hatékony intézményeket választják ki, s a hatékonytalanság kiküszöböléséből eredő többletet a különböző csoportok erőviszonyaiknak megfelelően elosztják maguk között. Így az intézmények megválasztása független az elosztástól. Az intéz-

3 Bár az európaiak mortalitása elvben korrelálhat a bennszülöttek halálozási arányával, amely viszont meghatározhatja a mai jövedelemszintet, gyakorlatilag a helyi lakosságban az európaiaknál jóval nagyobb ellenállóképesség fejlődött ki a maláriával és a sárgalázzal szemben. Ezért az európaiak historikus halálozási arányai az intézményi fejlettség érvényes instrumentumát jelentik.

ményi hatékonyság logikai alapja a mikroökonómiából ismert *Coase-tétel*. Eszerint potenciális externália jelenléte esetén az érintett felek alkudozás révén internalizálhatják az extern hatást. Például egy gazdálkodó akit kár ér a közeli gyár szennyezése miatt, fizethet a gyártulajdonosnak a szennyezés visszafogásáért. Ehhez hasonlóan ha egy gazdasági intézmény hasznot hajt ugyan valamely csoportnak, azonban másoknak nagyobb veszteségeket okoz, akkor a két csoport tárgyalások útján megváltoztathatja az intézményt, s a keletkező többletet eloszthatják egymás között. A hatékony intézményi megközelítést a szerzők Acemoglu [2003] nyomán *politikai Coase-tételnek* nevezik. A hatékony intézmények elmélete első pillantásra nagyon vonzó, hiszen „a fennálló gazdasági intézmények hatékonyságának feltételezése a közgazdászok standard módszertani megközelítése, vagyis megfigyelve egy intézményt a közgazdász megpróbálja megérteni, hogy milyen körülmények vezettek az intézmény hatékonyságára” [422. o.]

Ennek ellenére a hatékony intézményi megközelítést mégis elvetik a szerzők, mint a jövedelemkülönbségeket magyarázó elméletet, aminek empirikus oka az, hogy ha minden országban a sajátos körülményeknek megfelelő hatékony intézmények jönnek létre, akkor az országok közötti jövedelemkülönbségeket nem magyarázhatják az intézmények eltérései. A másik, elméleti ok az intézmények önkéntes megegyezéssel történő megváltoztatásában rejlő *elköteleződési probléma*. Az önkéntes megegyezéshez ugyanis az szükséges, hogy a változtatások nyertesei legalábbis kárpótolják a veszteseket. Azonban a nyertesek nem kötelezhetik el magukat hitelesen a kompenzáció mellett, mivel a politikai természetű szerződések (szemben a magánjogi

szerződésekkel) nem kikényszeríthetők. Ezért a nyertesek utólag nem kényszeríthetők a kompenzációra, s ha a kompenzáció nem áll érdekükben, akkor a kárpótlásra tett előzetes ígéreteik nem lesznek hitelesek. Így a hatékony intézmények nem jöhetnek létre önkéntes megegyezéssel.

Az ideológiai nézet szerint az egyes országok intézményei azért különböznek egymástól mert – mivel elegendően nagy a bizonytalanság a jó intézmények mibenlétéről – a különböző országok lakosai, vagy legalábbis a vezetői eltérő eszméket vallanak a jó intézményekről. Azok a szerencsés országok prosperálnak, amelyek döntései utólag helyesnek bizonyulnak. Az előző megközelítéshez való hasonlóság miatt a szerzők az ideológiai nézetet Acemoglu [2003] alapján *módosított politikai Coase-tételnek* nevezik. A hasonlóság abban áll, hogy mindkét nézet szerint számottevő erők akadályozzák meg a köztudottan társadalmi károkat okozó politikák megvalósítását. Az ideológiai nézetnek is lehet bizonyos magyarázó ereje, például könnyen előfordulhat, hogy Észak-Korea és Dél-Korea szétválásakor az 1950-es évek elején az északi vezetők a tervgazdaság, míg a déli vezetők a piacgazdaság felsőbbrendűségében hittek. Azonban aligha lehetséges, hogy figyelemmel kísérve a két ország gazdasági teljesítményét, legalább az 1980-as évektől kezdve az észak-koreai vezetők komolyan hinnének rendszerük felsőbbrendűségében, sokkal inkább arról lehet szó, hogy a hatalomhoz való ragaszkodásuk akadályozza a piaci intézmények bevezetését. Így az ideológiai megközelítés meglehetősen korlátozott érvényű, például aligha lehet ideológiai okokkal magyarázni azt, hogy a brit gyarmatosítók a különböző területeken miért hoztak létre teljesen eltérő intézményeket.

Az intézmények esetlegességének nézete szerint a gazdasági és politikai intézményeket nem tudatos választás eredményeként vezetik be, hanem egyéb társadalmi kölcsönhatások, vagy történelmi véletlenek nem szándékolt következményeként, melléktermékeként jönnek létre. Így például történelmi véletlen eredményezte azt, hogy a latin-amerikai országok a kontinentális jogi rendszert vették be, míg Észak-Amerikában az angolszász szokásjog honosodott meg. Az eltérő jogrendszernek pedig intézményi következményei lettek, jóllehet ezekre nem gondoltak a jogrendszerek bevezetésekor. Intézmények természetesen létrejöhetnek történelmi véletlen eredményeként, és a már létrejött intézményeknek van hajlamuk arra, hogy fennmaradjanak, mégis az intézmények fennmaradása vagy megváltozása végső fokon tudatos választás eredménye. Fontos történelmi példák mutatják, hogy az országok alapvetően megváltoztathatják a jogrendszerüket, például Japán a Meidzsi restauráció után, Oroszország a krími háború után és Törökország az 1920-as években Kemál Atatürk idején, vagy hozhatjuk példának a volt szocialista országokban lezajlott rendszerváltást is. Így a szerzők elvetik az intézmények esetlegességének nézetét, mint általános megközelítést és ehelyett az intézmények tudatos megválasztását hangsúlyozzák.

Végül a szerzők által legígéretesebbnek tartott *társadalmi konfliktus megközelítés* szerint az intézmények tudatos választás eredményei, mégpedig az intézményeket a politikai hatalmat birtokló csoportok határozzák meg. Ezek a csoportok a saját járadékukat maximalizáló intézményeket fogják kiválasztani, s ezek az intézmények nem feltétlenül esnek egybe a hatékony intézményekkel. A társadalmi konfliktus megközelítés magában foglalja azt az esetet is, amikor az

intézmények kezdetben hatékonyak, ám a körülmények változásával elveszítik hatékonyságukat. A társadalmi konfliktus megközelítésben – az intézményi hatékonyság megközelítéssel szemben – kulcsszerepet játszanak a politikai intézmények, mivel ezek fontosak a politikai hatalom allokálásában, tehát befolyásolják azt, hogy kiknek van hatalmuk egy gazdasági intézmény létrejöttét előmozdítani avagy gátolni. Ebben a szemléletben a gazdasági intézmények elméletének elválaszthatatlan része a politikai intézmények elmélete. Az ideológiai szemlélettől az különbözteti meg a társadalmi konfliktus nézőpontját, hogy az utóbbiban a társadalmi konfliktus akkor is vezethet elmaradottságot okozó intézményekhez, ha minden szereplő tudatában van ennek. Az intézmények esetlegességével szemben pedig a társadalmi konfliktus szemlélete azt hangsúlyozza, hogy az elmaradottságot okozó intézmények tudatos választás eredményei, nem pedig valamely történelmi véletlen következményei.

Hogyan vezethet a társadalmi konfliktus nem hatékony intézményekhez? A szerzők három különféle csatornát sorolnak fel, s mindegyikben szerepet játszik az elköteleződési probléma. Először is képzeljük el, hogy egy egyén vagy csoport korlátlan politikai hatalommal rendelkezik. Képesek-e a korlátlan hatalom birtokosai biztonságos tulajdonjogokat garantálni a társadalom többi tagjának, akik fizikai vagy emberi tőke beruházásokat hajtanak végre? A politikai elit előzetesen ígéretet tehet arra, hogy nem fogja kisajátítani a beruházások gyümölcseit, azonban ez az ígéret nem lesz hiteles, hiszen a korlátlan politikai hatalom a beruházások megvalósulása után lehetőséget nyújt a kisajátításra. Így a racionálisan előretekintő beruházók jóval kevesebb beruházást fognak végrehajtani,

mint biztonságos tulajdonjogok esetén tennék.

Nem hatékony intézmények fennmaradhatnak továbbá akkor is ha a politikai hatalom birtokosai a hatékony intézmények bevezetésétől veszélyeztetve látják hatalmukat. A politikai hatalom járadékok és kiváltságok forrása, így a politikai elit tagjai minden lehetséges gazdasági változást nemcsak gazdasági következménye szerint, hanem politikai következménye alapján is értékelnek. Tegyük föl például, hogy egy intézményi változás várhatóan kedvez a gazdasági növekedésnek, ugyanakkor gazdagítja azon csoportokat, amelyek veszélyeztethetik a fennálló politikai elit hatalmát. A növekedés gyorsulása megnöveli a regnáló elit járadékát, ennyiben a változás kedvező számára. Azonban az elit, félve a politikai hatalom elvesztésétől vagy csökkenésétől, mégis megakadályozhatja a hatékony intézmények bevezetését. Oroszországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában például a XIX. század első felében az uralkodók, félve hatalmuk elvesztésétől szisztematikusan gátolták az iparosodást és a kapitalista intézmények bevezetését [lásd erről bővebben Acemoglu–Robinson 2006]. Abban, hogy a politikai vesztesek gátolhatják a hatékony intézményi változtatásokat, szintén szerepet játszik az elköteleződési probléma, mivel a politikai hatalomban gyarapodó csoportok ígéretet tehetnek a politikai vesztesek kompenzálására, azonban ez az ígéret nem lesz hiteles, hiszen a változások után a nyertesek nem kötelezhetők a kompenzációra.

A politikai vesztesek mellett a változások potenciális gazdasági vesztesei is akadályozhatják a hatékony változásokat. Ennek klasszikus példája a ludditák géprombolása. A XIX. század eleji Angliában a képzett takácsok szétrombolták az új gépesített szövőszékeket, amelyek beve-

zetése nagymértékű bércsökkenéssel fenyegetett. Az elköteleződési probléma a gazdasági vesztesek esetében is szerepet kap: a nyertesek (a tulajdonosok) ebben az esetben is megígérhetnék a vesztesek (a munkások) kompenzálását, de ez az ígéret nem lesz hiteles, mivel a változások után nem lehet kikényszeríteni az ígéret betartását. A probléma megoldása lehetne az, hogy előre, egy összegben fizetnék ki a kompenzációt. Ez azonban csak megfordítaná a probléma irányát: ekkor a takácsok nem kötelezhetnék el magukat hitelesen arra, hogy nem fogják összetörni a gépeket a kompenzáció kézhezvétele után.

Habár első pillantásra úgy tűnik, hogy a potenciális gazdasági vesztesek hatásosan akadályozhatják a hatékony intézményi vagy technológiai változásokat, azonban ez az eset empirikusan és elméletileg is kevésbé fontos a politikai vesztesek esetéhez képest. Ugyanis ahhoz, hogy a gazdasági vesztesek, a jövedelemcsökkenéstől tartó csoportok hatásosan akadályozhassák a társadalmilag kedvező változásokat, politikai hatalommal kell rendelkezniük. Ha pedig ehhez elegendő a politikai erejük, akkor miért nem engedik meg a változásokat, hogy aztán politikai hatalmukkal élve részesedjenek a változások előnyeiből? A gazdasági vesztesek esetének implicit előfeltevése az, hogy ezek a csoportok egyben politikai erejük csökkenésétől is tartanak, amely lehetetlenné teszi azt, hogy változások gyümölcseit saját maguk számára újraosszák. Ez a gondolatmenet azt sugallja, hogy a különböző társadalmi csoportoknak a változásokhoz való viszonyában az igazán lényeges nem az, hogy veszítenek-e gazdaságilag a változások révén, hanem az, hogy politikailag veszítenek-e. Így a politikai vesztesek kérdése sokkal fontosabb, mint a gazdasági vesztesek problémája.

KOMPARATÍV STATIKA

A monopolhatalommal, valamint a politikai és gazdasági vesztesékekkel kapcsolatos előző megfontolások már lehetővé teszik, hogy komparatív statikai megállapításokat tegyünk arról, hogy milyen politikai körülmények kedveznek az olyan gazdasági intézmények létrejöttének, amelyek a társadalom széles rétegeinek tulajdonjogait megvédik, s így elősegítik a gazdasági fejlődést.

- Először is a „jó” gazdasági intézményeknek kedvező, ha a politikai hatalom korlátozott az országban, például a hatalmi ágak elválasztása révén. Így a politikai elit nem tudja felhasználni a hatalmat mások jövedelmének és vagyonának kisajátítására.
- Másodsor szintén kedvező, ha a hatalom egy viszonylag nagy csoport kezében van, s e csoport tagjai rendelkeznek a legfontosabb beruházási lehetőségekkel. Ha a hatalom egy szűkebb csoport kezében van, akkor előfordulhat, hogy fontos beruházási lehetőségekkel rendelkező egyének tulajdonjogai kevésbé biztonságosak, mert kimaradnak a szűk körű elitből.
- Harmadrészt a „jó” gazdasági intézményeknek kedvez, ha csak korlátozott mértékűek azok a járadékok, amelyeket a politikai hatalom birtokosai el tudnak vonni a társadalom többi tagjától, mert az ilyen járadékok (például az olajjövödelmek) léte ösztönzést

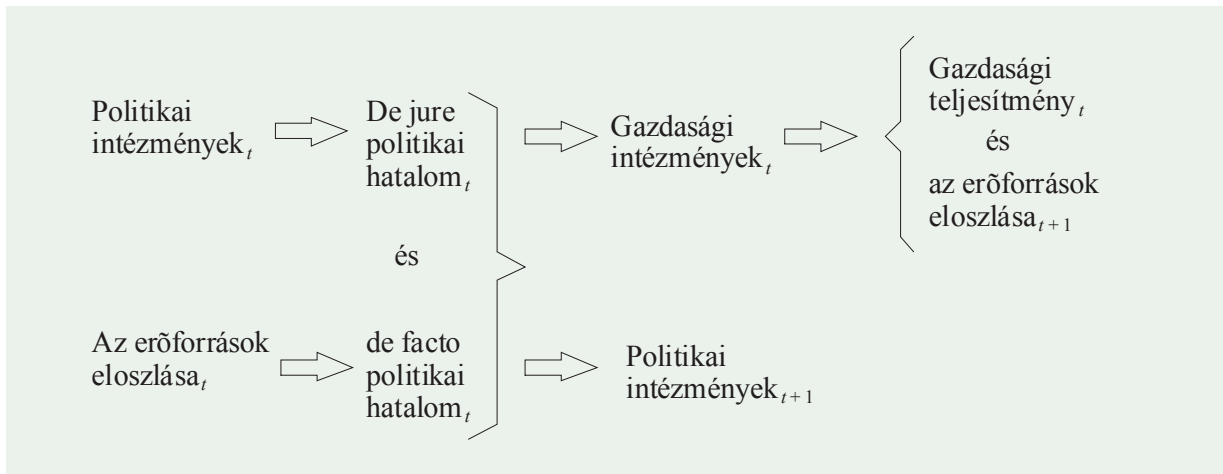
jelent a kisajátítást lehetővé tevő gazdasági intézmények létrehozására.

- Végül a politikai vesztesékekkel kapcsolatos megfontolásokból az következik, hogy az olyan intézményi reformok végrehajtása valószínűbb, amelyek nem veszélyeztetik az éppen regnáló politikai elit hatalmát, például nem erősítik az ellenzéki csoportokat, vagy nem destabilizálják a politikai helyzetet.

A POLITIKAI HATALOM ÉS AZ INTÉZMÉNYEK

Mint láttuk, a társadalmi konfliktus megközelítésben a politikai hatalom megoszlása határozza meg a gazdasági intézményeket. A szerzők megkülönböztetik a *de jure* és a *de facto* hatalmat. A *de jure* politikai hatalom a politikai intézményekből (például az alkotmányból) ered, így a *de jure* hatalom eloszlását ezek az intézmények határozzák meg. Ezzel szemben a *de facto* hatalom nem intézményesített, hanem azt jelenti, hogy a különböző társadalmi csoportok képesek demonstrációkat, felkeléseket, zavargásokat, puccsokat szervezni, vagy más módon nyers erőt alkalmazni céljaik elérése érdekében. A *de facto* hatalom eloszlását egyrészt az erőforrások eloszlása, az egyes csoportok számára rendelkezésre álló erőforrások mennyisége határozza meg, másrészt az, hogy az egyes csoportok mennyiben képesek megoldani a kollektív cselekvés problémáit⁴. Mivel a kollek-

⁴ Az embercsoportok közös cselekvése során az a probléma merül fel, hogy a csoport minden tagja által preferált állapot (például a munkások számára egy béremelés) közjóság, amelynek élvezetéből nem zárhatók ki a kollektív cselekvés költségeit nem vállaló tagok (például a nem sztrájkoló munkások). Így minden egyén számára az optimális döntés a potyautazás, vagyis az, hogy kibújik a kollektív cselekvés költségeinek viselése alól. Az egyének potyautas magatartása következtében viszont a csoport nem éri el a kívánt célt. A csoportok különféle eszközöket alkalmazhatnak a kollektív cselekvés problémáinak megoldására, például pozitív vagy negatív szelektív ösztönzőket, amelyek jutalmazzák a kollektív cselekvésben résztvevőket, vagy büntetik az abból kimaradókat (ilyen például a sztrájkórség). A kollektív cselekvés problémáiról szóló klasszikus mű Olson M. [1965].

tív cselekvés problémáit általában csak ideiglenesen, átmenetileg képesek megoldani az egyes csoportok, ezért – a de jure hatalommal szemben – a de facto politikai hatalom csak átmeneti lehet. Ezért a de facto hatalommal rendelkező csoportok gyakran törekszenek a de jure hatalom megszerzésére, vagyis hatalmuk intézményesítésére.

EGY DINAMIKUS ELEMZÉSI KERET KÖRVONALAI

Az intézmények elméletének fentebb vázolt építőköveit és a közöttük levő kapcsolatokat a bemutatott sematikus ábrán összegzik a szerzők [392. o.].

Az ábrán a nyílak oksági kapcsolatokat jelentenek, a t időindex a jelenbeli, míg a $t + 1$ időindex a jövőbeli állapotokat mutatja. Balról jobbra olvasva látható, hogy a jelenbeli politikai intézmények meghatározzák a de jure politikai hatalom jelenbeli eloszlását, míg az erőforrások jelenbeli eloszlása befolyásolja a de facto politikai hatalom eloszlását. Már tudjuk, hogy az erőforrások eloszlása mellett a de facto politikai hatalom eloszlását a kollektív cselekvés problémáinak megoldása is befolyásolja. A modell azonban nem tartalmazza ezt „mivel még nem rendelkezünk kielégítő elmélettel arról,

hogy mikor képesek az egyes csoportok megoldani a kollektív cselekvés problémáit” [392. o.].

A de jure és a de facto politikai hatalom együttesen meghatározza a politikai hatalom jelenbeli eloszlását, amely aztán meghatározza a jelenbeli gazdasági intézményeket és a jövőbeli politikai intézményeket. A gazdasági intézmények meghatározzák a jelenbeli gazdasági teljesítményt és ezzel együtt az erőforrások jövőbeli eloszlását. A felvázolt dinamikus rendszer két állapotváltozója a politikai intézmények és az erőforrások eloszlása. A politikai intézmények és az erőforrások eloszlásának t időszakbeli állapotából az ábra által mutatott módon jutunk el a $t + 1$ időszakbeli állapotba és innen indul a körforgás tovább.

A rendszer egyaránt tartalmazza a *perzisztencia* (tartósság) elemeit és a változás lehetőségét is. Először is a politikai intézmények tartósak és a politikai erőviszonyok meglehetősen nagy változása kell az intézményi változásokhoz, például a diktatúrából a demokráciába való átmenethez. Másodszor, ha egy csoport gazdag a többihez képest, akkor nagy de facto hatalommal rendelkezik és ez elősegíti azt, hogy számára kedvező gazdasági és politikai intézmények jöjjenek létre, amelyek a jövőben is biztosítják a csoport kiemelkedő jövedelmét. A

változás lehetőségét pedig az adja meg, hogy különböző sokkok – például technológiai változások vagy a nemzetközi környezet változásai – érhetik a rendszert, amelyek megváltoztatják a de facto politika hatalom eloszlását és így nagy változásokat idézhetnek elő a politikai intézményrendszerben és ezáltal a gazdasági intézményekben s ebből következőleg a gazdaság teljesítményében és az erőforrások eloszlásában is.

Egy példával illusztrálva a fenti összefüggéseket, az angol királyok a középkortól kezdve a de jure hatalom mellett jókora de facto hatalommal bírván, igyekeztek az alattvalók vagyonát kisajátítani, hogy bevételekre tegyenek szert például a háborúk viselésére. A XVI. és XVII. században azonban a kezdődő bekerítések (a földek juhlegelővé változtatása) és a meginduló atlanti kereskedelem megnövelték a földbirtokosok és a kereskedők jövedelmét. Így ezen csoportok de facto hatalma megnőtt és képesek lettek szembeállni a királlyal. A polgárháborút és a restaurációt követő dicsőséges forradalom (1688) során aztán átalakult a politikai intézményrendszer, az ország alkotmányos királysággá vált, s ebben a rendszerben a király kénytelen volt tisztelni az állampolgárok tulajdonjogait, átalakultak tehát a gazdasági intézmények is. Az eredmény a gazdasági növekedés gyorsulása, az ipari forradalomba torkolló felindülés lett.

A TOVÁBBI KUTATÁS IRÁNYAI

A szerzők szerint az alapvető kutatási cél továbbra is az, hogy a gazdasági növekedés közvetlen okain túl (a neoklasszikus növekedési modellt és annak kiterjesztéseit meghaladva) feltárjuk a növekedés fundamentális meghatározóit. A „legfontosabb előttünk álló feladat formális mo-

dellek építése, amelyek megtestesítik és kiterjesztik” [463. o.] a cikkben verbálisan felvázolt modell gondolatait. Ezenfelül számos, még további kutatásra váró fontos gondolatot is tartalmaz a modell.

„Először is habár tudjuk, hogy a gazdasági és a politikai intézmények egyaránt hosszú ideig, gyakran évszázadokig (és néha évezredekig) fennmaradnak, még nem értjük megfelelően azokat a mechanizmusokat, amelyeken keresztül az intézmények fennmaradnak.

Másodszor, és ehhez kapcsolódva, habár az intézmények általában fennmaradnak, mégis néha megváltoznak. Fontos példákkal rendelkezünk olyan társadalmakról, amelyek radikálisan megváltoztatták politikai és gazdasági intézményeiket. Némelyek belső okoknál fogva, mint Franciaország az 1789-es forradalom után, mások külső nyomás alatt tették ezt, mint Japán a Meidzsi-restauráció után, vagy Oroszország a krími háború után.

A lényeges itt az, hogy az intézményi folyamatosság és az intézményi változás is egyensúlyi kimenetel. Azon megközelítések, amelyek az intézményi folyamatosságot tényként kezelik és aztán az intézményi változásokat rendkívüli eseménynek tekintik, nem lesznek megfelelőek. Mindkét jelenséget ugyanazon dinamikus egyensúlyi keret részeként kell elemezni.” [463. o.]

A cikkben felvázolt modellel konzisztens intézményi változások egyik típusa akkor játszódik le, amikor a meglévő intézmények haszonélvezői kénytelenek elfogadni a változásokat, vagy azért mert veszítenek a politikai harcban, vagy belső forradalom, esetleg egy külső invázió veszélye miatt. Másrészt intézményi változások azért is lejátszódnak, mert a politikai elit számára optimális gazdasági intézmények módosulnak, ahogy a rendszer állapotváltozói megváltoznak, vagy

új gazdasági lehetőségek keletkezése folytán. Ekkor az elit önként megváltoztatja az intézményeket, ahogyan az a szocialista országok gazdasági reformjai (például a gorbacsovi peresztrojka) során történt.

„Végül fontos a gazdaságpolitika és az állami beavatkozás intézményi változásokban játszott szerepének megértése. (...) Egy olyan világban, ahol a politikai döntések racionálisak és az intézményi struktúra által meghatározottak, amely maga is végső fokon endogén, a gazdaságpolitikai tanácsadás fogalmilag is komplex kérdés. (...) Jelenlegi tudatlanságunk erről a kérdéstről mégsem csökkenti ennek fontosságát és a politikai gazdaságtani kutatás Szent Gráljaként játszott szerepét. És hisszük azt, hogy a jövőbeli jobb és empirikusan reálisabb elméleti modellek közelebb fognak vinni ehhez a Szent Grálhoz.” [464. o.]

(Daron Acemoglu–Simon Johnson–James A. Robinson: „Institutions as a fundamental cause of long run growth”, *Handbook of Economic Growth, Volume 1A, Edited by Phillipe Aghion and Steven N. Durlauf; Elsevier B. V., 2005. 385–472. o.*)

MISZ JÓZSEF–VARGA GERGELY

IRODALOM

- Acemoglu, D. (2003). „Why not a Political Coase Theorem?”. *Journal of Comparative Economics* 31: 620–652.
- Acemoglu, D.–Johnson, S.–Robinson, J. A. (2001). „The colonial origins of comparative development: An empirical investigation”. *American Economic Review* 91(3): 1369–1401.
- Acemoglu, D.–Johnson, S.–Robinson, J. A. (2002). „Reversal of fortune: Geography and institutions in the making of the modern world income distribution”. *Quarterly Journal of Economics* 118: 1231–1294.
- Acemoglu, D.–Robinson, J. A. (2006). „Economic Backwardness in Political Perspective”. *American Political Science Review* 100: 115–131.
- Acemoglu, D. – Zilibotti, F. (1997). „Was Prometheus unbound by chance? Risk, diversification and growth”. *Journal of Political Economy* 105: 709–751.
- Aghion, P.–Howitt, P. W. (2005). „Growth with quality-improving innovations: An integrated framework. In: Aghion, P.–Durlauf, S. N. (Eds.): *Handbook of Economic Growth*, vol. 1A. Elsevier, Amsterdam
- Galor, O.–Zeira, J. (1993). „Income distribution and macroeconomics”. *Review of Economic Studies* 40: 35–52.
- Greif, A. (1994). „Cultural beliefs and the organization of society: A historical and theoretical reflection on collectivist and individualist societies”. *Journal of Political Economy* 102: 912–950.
- Marshall, A. (1890): *Principles of Economics*. Macmillan, London 1949.
- Montesquieu, C. S. (1748): *A törvények szelleméről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962
- Murphy, K. M. – Shleifer, A. – Vishny, R. W. (1989): „Industrialization and the big push”. *Journal of Political Economy* 97: 1003–1026.
- North, D. C. (1990): *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York

- North, D. C., Thomas, R. P. (1973): *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Olson, M. (1965): *A kollektív cselekvés logikája*. Osiris Kiadó, Budapest 1997.
- Persson, T.-Tabellini, G. (1994): „Is inequality harmful for growth?”. *American Economic Review* 84: 600–621.
- Sachs, J. D. (2000): „Notes on a new sociology of economic development”. In: Harrison, L.E.,–Huntington, S.P. (Eds.), *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books.
- Sachs, J. D. (2001): „Tropical underdevelopment”. *NBER Working Paper* #8119.
- Véliz, C. (1994): *The New World of the Gothic Fox: Culture and Economy in English and Spanish America*. University of California Press, Berkeley
- Weber, M. (1904): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest 1995.